

BOŽIDAR FINKA

GRADIŠĆANSKOHRVATSKI KNJIŽEVNI JEZIK: PROBLEMI I RJEŠENJA

1.

Gradišćanski Hrvati nastanjeni u austrijskoj pokrajini Gradišće (njem. Burgenland) i u susjednim zemljama (Mađarskoj i Čehoslovačkoj) nekoliko su stoljeća odijeljeni od matične zemlje (Hrvatske) ne samo prostorno i administrativno-politički nego su do novijeg vremena ili gotovo posve izostali kulturni dodiri ili su se održavali samo preko osobnih veza tankoga sloja kulturnih radnika, odnosno prigodnom razmjenom knjiga i drugih publikacija. Tako su Hrvati Gradišćanci morali sami ustrajati i u borbi za očuvanje svoje etničke, jezične i kulturne samobitnosti. U tome je prednjačio tanak sloj njihove inteligencije, uglavnom svećenici i učitelji. Oni su prvi osjetili potrebu da se narodu pruži knjiga na njegovu jeziku, i to ne samo zbog zadovoljenja kulturnih potreba nego i kao važan uvjet za nacionalno samoodržanje.

Poznavajući samo svoje mjesne gradišćanske hrvatske govore, koji su pretežno čakavski, počeli su stvarati književni izraz na dijalektu kojim govori većina stanovništva. Postupno se taj gradišćanskohrvatski književni izraz na čakavskoj osnovi usavršavao, tako da se upotrebljava ne samo u knjigama koje su namijenjene narodu za pouku ili crkvenoj upotrebi nego na tom jeziku razvijaju Hrvati Gradišćanci i svoju umjetničku i stručnu književnost. Činjenica je međutim da ni do danas nema taj jezik ustaljen rječnički fond, nema ni jedinstvene morfologije, tek je nešto ustaljenija glasovna i u vezi s tim pravopisna uporabna norma.

Zbog sve naglašenije potrebe da gradišćanskohrvatski književni jezik dobije svoj standardni oblik, koji će moći zadovoljiti kulturne potrebe Hrvata Gradišćanaca, zaključeno je da se izrade priručnici za taj jezik, na prvom mjestu rječnik i gramatika. U rad su uključeni stručnjaci iz Austrije i Hrvatske, i to na temelju posebnoga protokola između Pokrajinske vlade u Gradišću i Komisije za kulturne veze s inozemstvom

Izvršnoga vijeća Sabora SRH. Formirano je uredništvo u kojem se nalaze

a) s austrijske strane: J. Hamm (nosilac projekta) i G. Neweklowski iz Beča te Št. Zvonarić, N. Benčić, I. Sučić i J. Vlašić iz Gradišća;

b) s hrvatske strane: B. Finka i A. Šojat (nosioci projekta) te S. Pavešić i M. Znika.

Teoretsku podlogu za pristup gradišćanskohrvatskom jezičnom pitanju dao je J. Hamm u svojem predavanju *Položaj i značenje gradišćanskohrvatskoga jezika u slavenskoj jezičnoj grupi* održanom na znanstvenom skupu *Symposion croaticon* »Gradišćanski Hrvati« (Beč, 26. listopada 1973. — kasnije objavljeno u ediciji Hrvatskoga akademskoga kluba u Beču pod naslovom *Symposion croaticon*, Beč, 1974, str. 45—52. na hrvatskom jeziku Gradišća i str. 169—177. u njemačkom prijevodu). Utvrdivši da taj jezik ima svoj prostor (Gradišće), da se može odrediti njegov vremenski početak (po prilici prije 500 godina), da popratne okolnosti za njegovo oblikovanje nisu bile idealne (raspršenost naselja, izloženost asimilaciji, dijalekatska heterogenost i sl.), da su mu baza sjevernohrvatska narječja s raznolikim osobinama (čakavskim, kajkavskim i štokavskim) i da je u dijalekatskom smislu heterogen, J. Hamm je zaključio da gradišćanskohrvatski nije poseban jezik, ali da je kao književni idiom autonoman i da teži jedinstvenomu vlastitomu sistemu, odnosno da nije neka iskrivljena slika bilo kojega drugoga jezika s punom tradicijom. Na toj osnovi, u interpretaciji primjerenoj htijenju Hrvata Gradišćanaca da zadovolje svoje potrebe za temeljnim jezičnim priručnicima, uredništvo je planiralo svoj dalji rad.

Sada se uredništvo nalazi pred velikom odlukom, pred povijesnom odgovornošću: kakav odnos zauzeti prema gradišćanskohrvatskom jezičnom pitanju; od toga zavisi koji i kakav jezik normirati za Hrvate u Gradišću, kakve priručnike napisati za taj jezik, kako taj jezik dalje usmjeravati. Mogućnosti su različite, različita su i moguća rješenja, a treba izabrati ono najbolje, najbolje ne samo za danas nego i za sutra.

2.

Može se reći da je u Gradišću već stvorena i prihvaćena jezična norma na velikom stupnju funkcionalnosti, odnosno gradišćanska se hrvatska koiné sve više ustaljuje kao standardni jezik. To potvrđuje već dosta bogata literatura na tom jeziku, a jezik primijenjen u literaturi sve više postaje zajedničko sredstvo komunikacije gradišćanskohrvatskih govornika. Zato se već dulje vremena osjećala potreba da se gradišćanskohrvatski jezik opiše i normira kao sustav jezičnih znakova u funkciji standardnoga jezika. Uzme li se međutim gradišćanskohrvatska pisana riječ kao cjelina, lako je zapaziti da u njoj ima neujednačenosti i po vertikalnoj i po horizontalnoj osi. Stariji su tekstovi jezično više arhaični nego noviji, a među jednima i drugima ima lokalnih obilježja ili se

zapažaju razlike u pogledima pojedinih autora, skupina autora određene orijentacije ili različitih generacija autora kako na oblik tako i na namjenu jezika kojim pišu.

Jedni se autori više oslanjaju na dijalekatsku podlogu i književno-jezičnu tradiciju, drugi ne zabacuju ni dijalekatsku podlogu ni tradiciju, ali se sve smjelije okreću prema hrvatskom književnom jeziku u Hrvatskoj i u njemu vide i nalaze glavni oslonac za prinove, bogaćenje i bolje funkcioniranje njihova jezika. Najdalje pak idu oni koji se, više riječima nego književnom produkcijom, zalažu da se napusti poseban oblik gradišćanskohrvatskoga književnoga jezika i da Hrvati Gradišćanci za svoje opće kulturne i osobito školske potrebe preuzmu kao svoj književni jezik kakav je u Hrvatskoj.

Sva se ta gledišta mogu svako za sebe braniti, ali je očito da među njima nema i ne može biti posvemašnjega kompromisa. To međutim ipak nije i ne smije biti razlog ili povod da se hrvatsko gradišćansko jezično pitanje gurne u stranu ili čak proglašeno kao nevažno, pogotovu kad se zna da je jezična određenost i jezična primjena na svim razinama, tj. jezična polivalentnost, jedan od bitnih uvjeta za širenje i razvijanje nacionalne kulture, pa i za samu nacionalnu opstojnost, osobito u uvjetima nacionalne izoliranosti.

Ne zatvarajući oči pred činjenicama, više je nego očito da gradišćanskohrvatsko društvo, uzeto u cjelini, ne želi napustiti svoj poseban oblik književnoga jezika. Očito je također da Hrvati Gradišćanci upravo u svojoj jezičnoj posebnosti gledaju zalog i svoje današnje i svoje sutrašnje opstojnosti kao nacionalne manjine u germanskom moru. Čini se ipak da glavne narodne težnje idu za tim da se Hrvati Gradišćanci ni jezično ni kulturno ne zatvore u sebe, tj. da se ne ograde od kulturnih tokova u Hrvatskoj i da im jezik ne postane prepreka za praćenje i prihvaćanje tih tokova. Može se dakle reći da postoji jaka težnja k otvorenosti prema književnom jeziku u Hrvatskoj i prema čitavu hrvatskom kulturnom kompleksu koji ima svoj izraz upravo u jeziku. Tako postupno približavanje hrvatskom književnom jeziku uz zadržavanje tipičnih gradišćanskohrvatskih jezičnih posebnosti postaje sve više svakidašnja praksa gradišćanskohrvatske pisane riječi.

Proučavajući jezik te pisane riječi, proučavajući jezik gradišćansko-hrvatske književnosti svih vrsta i namjena i svih razdoblja, od najstarijega do najnovijega, nameće se potreba da se normira ono i onakvo jezično stanje koje odražava i gradišćanskohrvatsku jezičnu tradiciju i ujedno stvara čvrste mostove prema normi književnoga jezika u Hrvatskoj. To znači da u svojoj osnovi norma mora biti i ostati gradišćansko-hrvatska. Pri normiranju bi dakle trebalo i dalje ostaviti mogućnosti za jezične prinove i s osloncem na jezičnu bazu, tj. na gradišćanskohrvatske dijalekte, i na književni jezik u Hrvatskoj. Time bi se trajno osigurao kontinuitet jezične tradicije za koju su Hrvati u Gradišću vezani više nego samo emocionalno, osiguralo bi se i razumijevanje književnoga jezika u Hrvatskoj u kojem Hrvati Gradišćanci vide i svoj jezični uzor i

svoj oslonac. Ne mislimo da je u ovom času potrebna takva jezična norma koja se nikako ne bi osvrtdala na raznolikosti primjene jezičnoga inventara u književnim izvorima i na bujnost jezičnih podataka na terenu, osobito u rječniku. Jezični inventar treba opisati, treba ga propustiti kroz normativni filter, ali ga ne treba ukalupiti.

3.

Glasovno stanje u gradišćanskohrvatskom rječniku i gramatici trebalo bi svesti na uprošten glasovni fond kako se pretežno ostvaruje u gradišćanskohrvatskoj literaturi, a to odgovara i glasovnoj strukturi u književnom jeziku u Hrvatskoj. Otpali bi dakle dijalekatski diftonški ostvaraji nekih vokala (npr. *ua, ie uo: gluavu, meso, buog*). Diftonški bi se ostvaraji nekadašnjega »jata« mogli zadržati u riječima kad su takvi ostvaraji ušli u jezik književnosti. To bi bila i zgodna veza s (i)jekavskim izgovorom u hrvatskom književnom jeziku. Kako se međutim ni u hrvatskom književnom jeziku slijed glasova koji se piše grafemima *-ije-* najčešće ne izgovara dvosložno, postavilo se pitanje treba li ga onda tako pisati ili je bolje izabrati drukčije rješenje, više u skladu sa stvarnim izgovorom, bez obzira na njegovu akcenatsku kvalitetu i kvantitetu. Inače bi se stvarni ikavsko-ekavski odnos (a to je najčešći oblik ostvaraja u »jatskim« riječima) mogao zadržati, tj. pisati *i* ili *e* već prema tome kako je u kojoj riječi. Književni izvori potvrđuju da ikavizam preteže.

Suvremeni jezični izvori pokazuju da se već sada može sasvim bezbolno preuzeti, dakle i pisati, slogotvorno *r*, bez popratnoga samoglasnika, onako kao i u hrvatskom književnom jeziku. I glas se *h* sve više nameće i našao je svoje mjesto u fonološkom inventaru; ostaju otvorena neka pitanja vezana za njegovu distribuciju. Respektirajući jezik književnosti, govornu praksu i uočene tendencije, glas *h* neće praviti nepremostivih teškoća pri jezičnoj kodifikaciji, to više što je u izvorima do 2. svjetskoga rata zastupljen gotovo bez izuzetka ondje gdje mu je mjesto.

Oblički i tvorbeni inventar u najvećoj je mjeri prisutan u književnim izvorima pa su ti izvori pouzdano polazište za opis i kodifikaciju. Između ostaloga, bitna su razlika prema stanju u sadašnjem književnom jeziku u Hrvatskoj množinski padežni oblici za dativ, lokativ i instrumental imenica koji su neizjednačeni ne samo na terenu (u mjesnim govorima) nego i u jeziku pisane riječi, zadržavajući starije, historijski opravdane odnose:

D mn. m. *članom, ditićem*; n. *selom, stoljećem*; f. *ženam*

L mn. m. (*u*) *govori(h)*; n. (*va*) *te(h)*; f. (*u*) *škola(h)*

I mn. m. (*med*) *ljudi*; n. (*za*) *koli*; f. *kiticama, kostimi*.

U G mn. prevladava završetak *-ov/-ev* ne samo u muškom rodu (*utegov, mišićev*) nego se isti završetak znatno proširio i na ženski rod (*cestov*), dok je u srednjem rodu najčešće izostao (*sel*). Uz takav lik G mn. zadržan je i historijski opravdan završetak *-i* u nekih imenica

muškoga i ženskoga roda (m. *ljudi*, f. *pogibelji*) kao i u hrvatskom književnom jeziku.

U glagola je najveća razlika prema stanju u književnom jeziku u Hrvatskoj završetak *-u* u 3. licu mn. glagola tipa *nositi*, *letiti* (*nosu*, *letu*, *govoru*, *zvonu*, *činu*), zatim oblik kondicionala, koji se izriče oblikom *bi* zajedničkim za sva lica u jednini i u množini (*zeo bi*, *zeli bi*), dok se sam glagolski pridjev radni u muškom rodu jednine sve više nameće sa završetkom *-o* (*vidio*, *čuo*), iako se još dobro odupire nestajanju i lik sa završetkom *-l* (*nosil*, *dal*). Dubletnih pojava ima i drugdje, tj. uzusna norma nije samo jedna i jedinstvena pa će ponegdje trebati zadržati i obličke dublete, sve u nastojanju da se Hrvatima Gradišćancima pruži jezična kodifikacija koja je u skladu sa stvarnim stanjem u gradišćansko-hrvatskom jezičnom korpusu i koja odražava htijenja samih gradišćansko-hrvatskih govornika.

Ima neujednačenosti i u rječniku: gdjekad uporaba ove ili one riječi za isti pojam varira od pisca do pisca i od izdanja do izdanja, iako je zapažena jaka tendencija da se i tu razlike smanjuju. Inventar će riječi najbolje pokazati koji su sve sinonimi u uporabi za određene pojmove pa se odabir može vršiti prema tendencijama koje su već prisutne u jeziku književnih izvora, ali i prema težnji za većim ili manjim usmjeravanjem gradišćansko-hrvatskoga književnoga izraza prema književnom jeziku u Hrvatskoj. Djelomično se uporaba sinonima može usmjeravati i na to da se sinonimi iskorištavaju kao bliskoznačnice, a osobito da budu rezerva za stilematско izražavanje. Na taj se način riječi ne odbacuju, ali se ipak preporučuje kojom se riječju izriče temeljno značenje u stilski neobilježenu tekstu. To je uostalom uvjet za jezično funkcioniranje na iznaddijalekatskoj razini, odnosno u jezicima koji su stekli ili teže da steknu svoj standardni oblik. Kako će u rječniku osim gradišćansko-hrvatskih i njemačkih riječi biti i hrvatske kako se upotrebljavaju u književnom jeziku u Hrvatskoj, to će omogućiti da se svaki Hrvat Gradišćanac može služiti našim rječničkim fondom, odnosno hrvatskim književnim jezikom. Rječnik dakle nikoga ne obvezuje da mora isključivo upotrebljavati gradišćansko-hrvatski književni izraz, a u svakom slučaju olakšava pristup književnom jeziku u Hrvatskoj. To se jednako odnosi i na gramatiku, pogotovu što se predviđaju diferencijalni opisi i upozorenja.

Posebno je pitanje glagolskoga vida u gradišćansko-hrvatskom književnom jeziku — jer se zapaža dvojako stanje: u mjesnim je govorima razlika u vidu još dobro prisutna, a u jeziku pisane riječi to je razlikovanje poremećeno. Rješenje će trebati tražiti s osloncem na narodne govore u Gradišću i na književni jezik u Hrvatskoj, tj. treba težiti uspostavljanju vidskih odnosa kao jedne od najtipičnijih osobina slavenskih jezika, među njima i hrvatskoga.

Očito je da će posao zahtijevati mnogo napora, strpljenja i stručnosti, ali smo uvjereni da cilj koji je pred nama posvećuje i opravdava svaku žrtvu.